

ROMANS NOU Y CURIÓS SOBRE UN PLEYT
DE UN POLLASTRE / QUE SE LI PERDÉ
A DON SALVADOR MAS, NATURAL DE ELIG...
(1776), UN COL·LOQUI IL·LICITÀ SETCENTISTA.
ESTUDI I EDICIÓ¹

1. LIMINAR

En l'Arxiu Històric Municipal d'Elx (catalogat amb la signatura H/59, núm. 20), es conserva una única còpia d'un text poètic, d'autor desconegut, que relata un fet quotidià i divertit: la desaparició d'un pollastre d'un corral i les gestions arbitràries i ridícules que fa el seu propietari a fi de recuperar-lo. Es tracta d'un text manuscrit en quart (21x16 cm), de 12 fulls (vint-i-quatre pàgines), i dos fulls més que fan de portada i contraportada. Realment són fulls de format foli, doblegats per la meitat. El paper en el qual s'ha conservat no porta cap tipus de filigrana o marques d'aigua, i és un paper corrent de baixa qualitat.

El text, *Romans nou y curios sobre un pleyt de un pollastre / que se li perdé a don Salvador Mas, natural de Elig / el cual se'l demanava per furt a una neboda segua / que li dien Maria Aznar, també natural de Elig / y lo demás que veurà el curios letor suseit en este any de 1776*, escrit a doble columna en versos heptasil·làbics, està dividit en tres parts que

1. Aquest estudi s'ha beneficiat d'una ajuda a la investigació de la IVEI (any 1995, codi 009/054). Vull agrair al personal de l'Arxiu Històric Municipal d'Elx, especialment a Rafael Navarro, Ana Navarro i Carmina Verdú, l'amabilitat que han tingut amb mi durant el treball de recerca sobre aquest manuscrit. Una aproximació de caràcter divulgatiu a aquest manuscrit, feta només sobre la primera part del text, va ser publicada en la revista *Festa d'Elx*, 49 (1997), pàgs. 89-97.

ocupen vuit pàgines cadascuna, la darrera de les quals no conté cap escriptura. El manuscrit, que es troba deteriorat en alguns punts, presenta mutilat en sentit vertical el full quart de la segona part. Així doncs, la primera i la tercera part del romanç es conserven completes, però ens manca el darrer full —ens inclinem a creure que tan sols la darrera pàgina escrita— de la segona part. Quant a l'extensió, cal dir que la primera part és la més breu, 259 versos, enfront dels 337 de la segona i dels 370 de la tercera, que fan un total de 965 versos conservats.

La lletra és clara i no presenta més problemes de lectura que els purament derivats del deteriorament del paper: forats, marges rosegats, taques d'humitat, etc., que aquí i allà tornen imprecises les grafies, alguns mots o simplement aquestes no hi són.

2. EL GÈNERE DELS COL·LOQUIS

A l'hora d'encetar l'estudi d'aquest text cal que el situem, per l'estructura, el tema, el caràcter jocós i, sobretot, pel seu to col·loquial, dins el món dels col·loquis. Cal dir que amb aquesta denominació es designa un determinat tipus de composicions, de caire popular o festiu, que al llarg del temps han rebut noms diferents: romanços, col·loquis, tertúlies, raonaments, relacions, converses, còbles glossadores, parlaments, diàlegs, trobos, etc. La gran majoria són textos escrits en versos arromançats —l'heptasil·lab és el vers més propi del romanç—, no són massa extensos, i tenen una tradició que arranca, potser, de finals del segle xv, amb composicions poètiques com *La brama dels llauradors de l'Horta de València*, de Jaume Gassull (1490) o el famós *Col·loqui e raonament fet entre dues dames, l'una casada, l'altra de condició beata, al qual col·loqui s'aplica una altra vídua. Lo qual, oït per un vellet, fonch descrit per ell lo raonar de quiscuna* (finals del xv o primeries del xvi).

Com en el cas que ara ens ocupa, aquest tipus de textos han estat designats, inventariats i confosos habitualment enmig dels romanços pel seu tret essencial de «contar una història», un romanç. Ara bé, a diferència d'aquells, els col·loquis valencians, que originàriament devien estar estretament relacionats amb el romancer en el

sentit més genuí, impliquen sobretot un acte de *diàleg*, bé entre els personatges que hi parlen, bé amb el públic que l'escolta, bé entre lector i oients. I sobretot, no tenen en cap cas un to èpic, tràgic o amorós i les dues característiques fonamentals, com ja va remarcar Ricard Blasco, són el to jocós i la llengua viva, rica i lliure de tota convenció, l'un i l'altra sempre disposats a provocar la hilaritat de l'auditori i el lector.²

Malgrat la quantitat de col·loquis de què tenim notícia, i a pesar de la seua importància en la societat valenciana del set-cents i el vuit-cents, no és exagerat afirmar que ens trobem davant d'un corpus literari que, ignorat i menyspreat pels homes de la Renaixença i les generacions posteriors per vulgar i groller, gairebé no va començar a ser estudiat rigorosament fins fa uns vint-i-cinc anys. Uns investigadors, com ara Antoni Comas, Antoni Ferrando i d'altres, s'hi han interessat, sobretot, com a poesia i mostra de la pervivència de la literatura catalana durant uns segles en què era evident la manca d'una producció literària culta; Sanchis Guarner o Martí Mestre s'hi han aproximat des del cantó lingüístic; i finalment, d'altres, com ara Rosa Cañada, s'hi han acostat des de l'interès per la literatura de canya i cordell. Només Joan Fuster o Ricard Blasco —el seu millor coneixedor— s'hi han aproximat des de la perspectiva d'un prototeatre valencià modern, un enfocament en què ara no ens entretindrem, tot i ser, des del meu punt de vista, el més interessant.

Cal dir que aquest tipus de composicions ja corrien manuscrites durant el sis-cents, i es van generalitzar durant el segle XVIII, en bona mesura a causa de la seua difusió impresa durant la segona meitat d'aquest segle, com una part més dels textos de la literatura de canya i cordell (gòjos, romanços, alleluies...) i amb un èxit editorial més que notable. És, justament, la seua característica de transmissió de notícies i històries més o menys interessades, la que ha permès considerar-los com una mena de protoperiodisme. Segurament, per això la seua popularitat encara va ser més evident durant la primera meitat d'un segle tan esvalotat com el XIX, quan aquest tipus de composi-

2. Vegeu R. BLASCO, *La insolent sàtira antiga* (Xàtiva: Ajuntament, 1984), pàg. 16.

cions eren aprofitades per a divulgar o rebutjar determinades causes polítiques. A partir d'aquest moment, el col·loqui inicia una lenta decadència que s'allargarà fins a les primeres dècades del nostre segle. Per a Ricard Blasco, els *col·loquis*, impresos en plec solts de paginació reduïda i en un format que podríem qualificar de *butxaca*, pertanyen a una producció editorial destinada al consum massiu. Per això mateix, aquesta producció tendeix a ser frondosa i repetitiva, fins i tot en la temàtica —no molt variable— i l'estil literari emprat per l'autor, freqüentment anònim, el qual se sotmet invariablement al ritme arromançat —que és el de més fàcil memorització— sense preocupar-se en absolut pel fet de manllevar als competidors fórmules, personatges i estereotips.

A més, segons aquest mateix autor, els col·loquis

«No solament van assegurar la pervivència de la llengua, sinó també la continuació de tot allò que acaba configurant el tarannà d'un poble. Podem rastrejar-hi els costums, les creences, les maneres de viure, les aspiracions comunes, les regles de relació social, els elements llegendaris, els lligams sentimentals o espirituals, els rituals festius...»³

Com ja hem apuntat, els raonaments o col·loquis valencians, si més no una bona part d'aquests, tendeixen clarament a ser representats, a una forma o altra de teatre per elemental que aquesta siga. El mateix Antoni Comas posa com a exemples el *Raonament que fan quatre llauradors de l'Horta de València al rector de la seua població sobre haver vist la funció i processó del Corpus de la dita ciutat, en lo any passat 1758, en lo que u d'ells li llig lo «Misteri del Rei Herodes» o «De la degolla» vulgarment dit, compost per lo escolà de la mateixa població en estany 1759*, o el fet que el *Raonament i col·loqui nou de Nelo el Tripero...* de Pasqual Martínez i García fóra interpretat pel seu autor durant una sessió teatral, o que el famós Quelo representara des del balcó, en cos de camisa i en calçotets, els col·loquis d'Es-corigüela.⁴

3. Vegeu R. BLASCO, *op. cit.*, pàgs. 16-17.

4. Vegeu A. COMAS, *Història de la literatura catalana*, vol. 4 (Barcelona: Ariel, 1981), pàg. 724. Els interessats poden consultar la bibliografia final.

En evidenciar aquest tret de recitació/improvisació pública dels col·loquis, cal recordar que quan parlen de col·loquiers hem d'estar alerta perquè el qualificatiu designa tant els qui escriuen les relacions com aquells altres personatges que les aprenen de memòria, les reciten i, de la seua virtut i gràcia en l'elocució, en fan un treball subsidiari: van pels pobles durant les festes patronals, les romeries i les diades assenyalades fent riure l'auditori, quasi sempre rural o menestral. A vegades el col·loquier escriptor i el col·loquier recitador coincideixen, però moltes d'altres no.⁵

D'altra banda, quant a la pervivència en català d'aquests textos, cal recordar que Antoni Serrà Campins, en estudiar els entremesos —un gènere que està emparentat amb un tipus particular de col·loquis—,⁶ ha apuntat que

«malgrat els entrebancs, durant tot el segle XVIII i la primera meitat del segle XIX, encara subsistia una certa tradició de llengua escrita, mantinguda no només pels escriptors que continuaven conreant el català, sinó també per l'administració local, els notaris i els escrivans, l'escola i l'església, que en els seus escrits seguien emprant el català durant bona part de la centúria.»

i, segurament, aquesta reflexió pot ser aplicada al corpus que ara ens ocupa —i de manera particular al nostre col·loqui—, perquè aquest no n'és diferent. O, si de cas, no n'és excessivament diferent. Quant als autors, el mateix Serrà Campins escriu,

«són molts els entremesos que posen en evidència la cultura dels seus autors per mitjà de referències a la literatura, la mitologia, la medicina, la filosofia, la teologia, el dret i la història; per mitjà del lèxic i la mètrica; per

5. Vegeu R. GAYANO LLUCH, «El "Coloqui" y los Coloqueros» en: *Almanaque de Las Provincias* (València, 1949), pàgs. 75-83, i R. BLASCO, *op. cit.*, pàgs. 55-75.

6. Vegeu la bibliografia final, particularment, Gayano Lluch, Joan Fuster, Ricard Blasco o Rosa Cañada. M'ocupe del tema en estudiar els orígens dramàtics de Bernat i Baldoví en el meu article «L'obra dramàtica valenciana de Josep Bernat i Baldoví i la tradició festiva dels col·loquiers», *Quaderns de Sueca*, XII (març 1997), pàgs. 7-32.

7. Vegeu A. SERRÀ CAMPINS, «Vitalitat i dramàtica del teatre còmic breu» en: [B. Sansano (Ed.)], *Actes del I Seminari d'història de l'espectacle teatral* (Alacant: Universitat d'Alacant, 1997), pàg. 71.

l'ús de l'espanyol macarrònic i, sobretot, per l'ús del llatí macarrònic, el qual sovint reproduïx, contrafà o imita burlescament frases de la litúrgia catòlica, de la Bíblia i fins i tot d'algun clàssic llatí i que demana uns estudis previs d'aquesta llengua.»⁸

Tot i que desconeixem els autors de la major part dels col·loquis que ens han pervingut, sí que podem esmentar alguns dels noms que ens són coneguts com, per exemple, el capellà Pere-Jacint Morlà, el notari Carles Ros, Josep Vicent Ortí, mossèn Bertomeu Tormo (germà del bisbe d'Oriola, Josep Tormo), fra Pasqual Jover, Joan Baptista Escorigüela, Carles Leon, Pasqual Martínez, Manuel Civera o Vicent Clèrigues, entre molts d'altres.

Fruit dels que sabien de lletra o dels més analfabets, aquest és un gènere que ho deu tot a la llengua viva del moment, a la parla del poble, aprofitada sàviament al màxim en els girs, les parèmies, els idio-tismes, els tòpics, els equívocs, les contraccions, etc., amb la intenció de guanyar-se l'atenció del públic, siga per informar-lo, siga per divertir-lo. A més, tampoc no és estrany trobar col·loquis amb una *moralitat* més o menys edificant.

Cal dir, a més, que —com també ha subratllat Ricard Blasco— aquest tipus de literatura és la base d'un vast sistema de comunicació oral. Els col·loquis van ser passats de mà en mà, llegits en veu alta en les rectories, les tavernes o la llar familiar, quan no recitats i mimats pels «col·loquiers» a les places públiques, els quals van anar transmetent al conjunt de la societat valenciana, especialment a les capes més populars, una imatge inequívoca i pròpia. D'aquesta manera, els col·loquis, salvant la llengua, van salvar també, si més no, una part dels senyals d'identitat del poble valencià, per molt superficials que ens puguen semblar.

Un exemple representatiu de tot el que acabem d'exposar és el text que ara editem, el qual no pretén cap altra cosa que escarnir un membre de la comunitat que abusa de la seua posició social en atenció al seu càrrec, i ho fa a partir d'una anècdota probablement inventada o mistificada, però que serveix per a riure's d'un element de la societat

8. Vegeu A. SERRÀ CAMPINS, *op. cit.*, pàg. 75.

il·licitana. El personatge devia ser ben conegut de tothom i la primera part del col·loqui, segurament, circulà amb èxit malgrat que no ens n'han pervingut més còpies perquè l'autor, que es cura en salut sota l'anonimat, arriba a complir el que anuncia en els darrers versos del col·loqui: escriure'n una segona part.

Una segona part en què denuncia l'intent d'un nebot del personatge escarnit perquè la justícia retire les còpies del romanç,⁹ circumstància que podria fer-nos pensar en l'èxit real de l'escarni, atès que l'autor parla en plural *dels papers* que han eixit contra el personatge en qüestió: romanços, gojos, dècimes i seguidilles. Un èxit, a més, que també ve remarcat per una tercera part del col·loqui.¹⁰

Tot i que en aquests anys la impressió de col·loquis i raonaments començava a ser general, Elx llavors no comptava amb cap establiment tipogràfic i, a més, les possibilitats reals d'estampar aquest text, per la importància del personatge, devien ser escasses. Així doncs, el romanç i totes les altres composicions —si és que mai van existir— només fruíren d'una circulació manuscrita, local i gremial. Vull dir que es divulgà entre els homes d'escrivania i, en general, entre els il·licitans, als quals el personatge de don Salvador Mas no devia ser gaire grat, i que es devien divertir molt llegint i escoltant les afliccions del seu veí, el gasiu i *pleitista* honorari.

Quant a aquest personatge, partint de la suposició que els noms siguin reals o indicatius, cal dir que no hem pogut escatir fins ara de quin Salvador Mas i Llopis o Maria Aznar es tracta, ja que els llibres genealògics i de matrimonis de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria, els únics conservats, finalitzen a mitjan set-cents. Això no obstant, si tenim en compte que en la segona part del col·loqui l'autor ens parla d'un nebot anomenat Maties Mas i d'un altre anomenat Xavier Bru-fau, aleshores podríem identificar aquest Salvador amb Josep Mas. Aquest era fill de Maties Mas, que el 1699 s'havia casat en terceres núpcies amb Francesca Llopis.

Tot i que desconeixem de quin dels tres matrimonis de son pare

9. Vegeu la *Segona part...*, vv. 9-20.

10. Cal recordar que els col·loquis que assolien un cert èxit era habitual que tingueren segones i terceres parts.

era fill, sí que sabem que es casà cap a 1727, que estava emparentat amb els Aznar (i de fet, tenia una neboda amb el nom de Maria), que tenia un nebot de nom Maties (capellà) i un tercer, marit d'una neboda, anomenat Xavier Brufal. Després de tot això, resulta força versemblant concloure que aquest Josep Mas siga el personatge real que s'amaga sota aquell Salvador. A més a més, aquest Josep Mas era familiar del Sant Ofici, igual que altres parents seus més pròxims. Així doncs, ens trobaríem davant d'un nom potser fictici, Salvador —segurament per emmascarar la cosa—, uns cognoms correctes, Mas i Llopis, i una certa presència social: la de ser familiar d'una institució *respectada* com era la Inquisició.¹¹

3. ELS COL·LOQUIS IL·LICITANS

Cal dir que l'Arxiu Històric Municipal d'Elx conserva diverses mostres de literatura popular que encara no han estat estudiades adequadament. Quant al tipus que ara ens interessa, convé recordar que Pere Ibarra, en els seus *Papeles curiosos*, cinc volums compilats entre 1892 i 1905 —en els quals aplega centenars de manuscrits de procedència molt diversa, alguns d'ells originals, d'altres, còpies fetes per a mans diferents—, inclou el *Col·loqui de la Merda*, que no és original sinó copiat d'algun manuscrit anterior o a partir de la recitació oral d'algú que el sabia de memòria.¹²

Amb tot, i independentment de la seua *originalitat*, aquest text i el que ara editem, encara que sí que són les úniques mostres que coneixem de col·loquis il·licitans, no són les úniques de què tenim notícia. En aquest sentit, cal recordar que l'erudit valencià Francesc Almarçh Vázquez, en la seua interessantíssima recopilació de manuscrits *Historigrafia valenciana*, n'inventaria dos més. El primer, el *Coloqui que pasa entre el Mamarracho y Roquet per altre nom Falconet en atenció al*

11. Vegeu el *Llibre de genealogies*, Sg. 160, Arxiu Parroquial de la Basílica de Santa Maria (APBSM). Vull agrair a Joan Castaño, responsable d'aquest Arxiu, la seua i amabilitat a l'hora de realitzar-hi les meues consultes.

12. Ara no puc entretenir-me en aquesta qüestió i només apunte el tema, que espere poder desenvolupar en l'edició que prepare d'aquest col·loqui.

gran Refresch y Ball celebrat en Elig en casa de don Benito Ruiz per la benveguda de ses señors sogres en 14 de gener de este any 1778, que segons Almarche es tracta de la

«Crítica de un Sarao o fiesta dada en casa de Doña Úrsula Perpinyá y en la que se describen detalles del festín y baile con todos los enseres, pastas, vajillas y adornos que allí se ofreció a los convidados y los disgustos que ocasionaron algunos olvidos».

El segon ens és presentat com el *Casamiento de doña Maria Saravia. Romance pintoresco, escrito en valenciano, dando cuenta de un célebre casamiento que se efectuó en Elche en el año 1778 entre doña María del Pilar Saravia y Llanos y don César Capdevila*, i ens és descrit com

*«Manuscrito curioso para conocer las costumbres patriarcales, usos y modas de la época en uno de los pueblos importantes del Reino de Valencia, como és la Villa de Elche en la provincia de Alicante».*¹³

Almarche dóna la transcripció dels primers quatre versos del començament i l'acabament dels dos col·loquis, i així podem saber que tots dos estan escrits en català, i que és lícit pensar que en el primer parlen dos personatges i en el segon un de sol. Creiem que no és una exageració afirmar que és molt lamentable la pèrdua d'aquests dos textos que, amb el to viu i lliure que caracteritza els col·loquis, ens descriuen la societat il·licitana i l'estat del català a Elx a finals del set-cents.

I diem pèrdua perquè Almarche, que sempre indica la localització física dels manuscrits, anota que tots dos pertanyen a la seua biblioteca particular. Aquest erudit faltà el 1927, i ja fa anys que cerque dades sobre on pogué anar a parar la seua valuosa biblioteca i, particularment, aquests dos manuscrits, i fins ara no n'he sabut trobar cap notícia positiva, ni de cap altra mena.

13. Vegeu F. ALMARCHÉ VÁZQUEZ, *Historiografía valenciana. Catálogo bibliográfico de Dietarios, Libros de Memoria, Diarios, Relaciones, Autobiografías, etc., inéditas, y referentes a la historia del antiguo Reino de Valencia* (València: Imp. de «La Voz Valenciana», 1919), pàgs. 393-394.

Justament, però, durant el mes de juliol d'enguany, el diari *Levante* de València reportava la notícia de la suposada *aparició* de la biblioteca d'Almarche, la qual sembla que va ser venuda a una institució privada valenciana pels hereus de l'erudit, dos anys després del seu traspàs, el 1929, i fins ara ha romàs tancada en unes dependències i sense ser catalogada. Ara veurem què en queda, què és el que no ha desaparegut, què és el que no s'ha menjat la humitat i altres calamitats. Confiem que aquesta serà catalogada aviat i ràpidament posada a disposició dels investigadors.

Anècdotes a banda, en confrontar les dates del manuscrit que ara presentem (1776) i la d'aquests dos (1778), no ens semblaria gens estrany que tots tres foren d'un mateix autor, fet que de moment no podem confirmar. Si mai cap investigador/a localitza aquests dos manuscrits, a banda de poder acarar-los amb el nostre i confirmar o no una mateixa autoria, tindrem tres valuosos textos de la nostra literatura setcentista que, des d'ara, ens han de fer revisar els límits geogràfics que avui ara teníem del món dels col·loquiers. També, però, i sobretot, tindrem tres testimonis impagables de la vitalitat i riquesa del català de finals de set-cents al País Valencià, els únics tan tardans coneguts a Elx i els més meridionals de tots els Països Catalans. Uns documents lingüístics de gran valor per als nostres historiadors de la llengua, és cert, però també uns documents humans de com era l'Elx de finals del segle XVIII.

4. AUTORIA

Igual que passava amb la majoria dels col·loquis burlescos, satírics, eròtics o polítics, el nostre autor amaga el seu nom sota l'anonimat. No obstant això, al llarg dels quasi mil versos que sumen les tres parts del text, hi podem espigolar algunes dades que si bé no ens permeten identificar-lo, sí que ens permeten *situar-lo* en un estrat social determinat. Així, amb la simple lectura del manuscrit, se'ns fa evident que aquest, encara que poguera ser un escriptor passavolant, sabia de lletra i la sabia bé. Si més no això es desprèn de la calligrafia, l'ortografia i el català del text, força acurats.

Un segon element que cal tenir present és el seu nivell cultural, que s'evidencia en els coneixements literaris, les referències repetides a l'obra de Cervantes, *El Ingenioso hidalgo don Quijote*, a la Bíblia o a diferents tractats de dret.

Això ens porta a un tercer aspecte, el coneixement que demostra l'autor del món de les lleis: plets, sumaris, referència a altres advocats, escrivans i notaris; el coneixement directe de l'entorn de l'Audiència de València, les expressions fetes i els termes jurídics en espanyol, etc.

I encara hem de fer notar el coneixement que l'autor evidencia de la societat il·licitana de l'època. Més amunt ja hem fet referència a l'existència versemblant dels nebots del protagonista del col·loqui. Però és que a més, segons el padró de 1780 conservat en l'Arxiu Històric Municipal d'Elx, a la plaça de la Mercè vivia una tal Maria Aznar, i en el carrer de l'Alpuxarra, un tal Maties Mas; i encara, un tal Amaro Estevan (vegeu III, vv. 11-64) vivia en la Corredora, carrer en el qual vivia també un tal Josep Ganga (vegeu II, v. 221), escrivà de professió. Finalment, en l'inventari de notaris i escrivans locals elaborat per Pere Ibarra, existeix un Josep Gómez i Galbis (III, v. 67), que fou notari a Elx entre 1765 i 1806; i el Velasco tan repetidament esmentat, com ja explique en nota, va ser alcalde major o governador de la vila, i d'altres llocs del senyor entre el gener de 1774 i el maig de 1777.

És per tot això que el nostre escriptor és un autor culte i que pel seu coneixement del dret, més que un simple religiós, devia ser un advocat, escrivà o notari dels que exercien el seu ofici a Elx en aquests anys. I encara que no podem demostrar-ho, no ens estranyaria gens que l'escriptor s'amagara sota el malnom de Tauladí, un advocat esmentat en dues de les parts del col·loqui, però sobretot en la tercera (III, vv. 248 i ss.). Com a mínim resulta versemblant que, emmascarat sota aquest malnom, l'autor passara revista a la professió i als seus veïns. Si més no, de tots els personatges de la professió que hi apareixen, ens és presentat com el més viu i és el que ix ben parat de tota la burla. Ara bé, es tracta d'una simple hipòtesi d'autoria que, fins ara, tampoc no permet identificar aquest Tauladí.

5. CONCLUSIÓ

Per acabar, cal dir que per problemes d'espai hem hagut de triar entre l'edició del text o l'estudi lingüístic, traint així els objectius inicials de la comunicació. Hem cregut que era més *urgent* posar a l'abast de tots els historiadors de la llengua i la literatura catalanes un text que, com ja he apuntat adés, per diverses circumstàncies alienes al mateix col·loqui i al seu autor, esdevé d'un interès de primer ordre. Aquesta notorietat no ve determinada només per la seua data, la procedència geogràfica, els trets pròxims a la llengua col·loquial o estar força allunyat del català encarcarat i residual dels textos administratius, sinó també per la mateixa riquesa de la llengua que el text revela i perquè ens trobem davant de l'únic testimoni d'aquestes característiques que coneixem en la part més meridional del País Valencià del segle XVIII. És per totes aquestes raons que aquest *Romans nou y curios...* esdevé un document d'una importància, crec, extraordinària per a poder conèixer de primera mà la salut i la riquesa del català d'una zona geogràfica on, amb el perjudici d'observar-la des dels nostres dies, podríem pensar que el català al segle XVIII era una llengua gairebé ignorada. L'estudi lingüístic pertinent, o la seua simple lectura, revelaran tot el contrari.

Una altra qüestió no menys important per a la cultura il·licitana és la informació que es pot pouar en aquests versos sobre la composició social, les referències culturals, onomàstiques, toponímiques i comunitàries sobre l'Elx de l'últim terç del segle XVIII, fins ara tan desconegut.

Queden totes aquestes qüestions per a un segon estudi, el qual, necessàriament, haurà de ser complementat, si algun dia apareixen, amb les dades que ens puguen fornir els altres dos col·loquis reportats per Almarche, esmentats més amunt.

6. TRANSCRIPCIÓ I EDICIÓ DEL TEXT

En el moment de realitzar la transcripció del text, i a diferència de la presentació divulgativa de la primera part a què hem fet re-

ferència en la nota 1, hem sigut escrupolosament fidels al manuscrit, i només hi hem permès fer servir les convencions filològiques habituals en aquests casos: diferenciar clarament u/v, i/j, desfer les abreviatures (Dn.>don, qe.>que, Mn.>mossén, etc.), regularitzar de l'ús l'apòstrof, l'accentuació, l'ús de majúscules i minúscules, la puntuació i el guionet segons les normes de l'ortografia moderna.

Tot i que és un criteri discutible, hi hem fet servir el punt volat per a desfer l'aglutinació de la tercera persona del verb haver-hi, que en el text apareix com *ya*, i que he transcrit com *y·a*.

D'altra banda, hem respectat en tot moment el vocalisme i les particularitats morfosintàctiques i lèxiques del text. Quant a l'aparat crític, cal dir que hi hem introduït aclariments de tres tipus: a) aquells mots o expressions que podien ser de difícil comprensió per a un lector modern, amb una atenció particular a la terminologia jurídica, conseqüència lògica del que he explicat en les conclusions finals; b) algunes referències de caràcter històric, cultural o geogràfic derivades del marc local d'Elx, i c) aclariments sobre les grafies o l'estat del manuscrit.

Finalment, hi hem introduït, entre claudàtors, aquells elements que hem considerat que milloraven el sentit del vers i el feien més intel·ligible per a un lector no especialitzat.

GABRIEL SANSANO
(Universitat d'Alacant)

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- Antoni M. ALCOVER - Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)* (Palma: Ed. Moll, 1980).
- Francisco ALMARCHE VÁZQUEZ, *Historiografía valenciana. Catálogo bibliográfico de Dietarios, Libros de Memoria, Diarios, Relaciones, Autobiografías, etc., inéditas, y referentes a la historia del antiguo Reino de Valencia* (València: Imp. de «La Voz Valenciana», 1919).
- Ricard BLASCO, *La insolent sàtira antiga (Assaig d'aproximació a la poesia valenciana de caire popular)* (Xàtiva: Ajuntament, 1984).

- Rosa CAÑADA, «El colloqui valenciano en los siglos XVIII y XIX» en: [J. ÀLVAREZ BARRIENTOS i A. CEA GUTIÉRREZ (Ed.)], *Actas de las Jornadas sobre teatro popular en España* (Madrid: CSIC, 1987), pàgs. 85-107.
- Jordi COLOMINA i CASTANYER, «Notes sobre la llengua de la "Decadència"» en: [R. ALEMANY (Ed.)], *Estudis de literatura catalana al País Valencià* (Alacant: Universitat d'Alacant/Ajuntament de Benidorm, 1987), pàgs. 37-53.
- Antoni COMAS, «La poesia al País Valencià. Els colloquis», dins *Història de la literatura catalana*, vol. 4 (Barcelona: Ariel, 1981), pàgs. 723-764.
- Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECLC)* (Barcelona: Curial, Edicions Catalanes, 1980-1991).
- Antoni FERRANDO, «La literatura popularista al País Valencià durant la "Decadència". El segle XVII» en: [R. ALEMANY (Ed.)], *Estudis de literatura catalana al País Valencià* (Alacant: Universitat d'Alacant/Ajuntament de Benidorm, 1987), pàgs. 55-74.
- Joan FUSTER, «Plantejaments històrics del teatre valencià» en: *La decadència al País Valencià* (Barcelona: Curial, 1976), pàgs. 27-113 (Particularment 102 i ss.).
- Rafael GAYANO LLUCH, «El "Coloqui" y los Coloqueros» en: *Almanaque de Las Provincias* (València, 1949), pàgs. 75-83.
- Joaquim MARTÍ MESTRE, «El coloqui nou entre el tio pelut, sardinetes y polseres, un testimoni escrit dels avalots del 1801 al País Valencià» en: *Estudis de llengua i literatura catalanes/XXII. Miscel·lània Jordi Carbonell, 1* (Barcelona: PAM, 1991), pàgs. 133-176.
- Joaquim MARTÍ MESTRE [ed.], *Colloquis eròtico-burlescos del segle XVIII* (València: IVEI, 1996).
- Joaquim MARTÍ MESTRE, *Literatura de canya i cordell al País Valencià* (València: Ed. Denes, 1997).
- María MOLINER, *Diccionario de uso del español (DUE)* (Madrid: Ed. Gredos, 1988).
- Manuel SANCHIS GUARNER, *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII* (València: Iam, 1963).
- Gabriel SANSANO, «L'obra dramàtica valenciana de Josep Bernat i Baldoví i la tradició festiva dels colloquiers» en: *Quaderns de Sueca*, XII (1997), pàgs. 7-32.
- Antoni SERRÀ CAMPINS, «Vitalitat i dramaturgia del teatre còmic breu» en: [Biel SANSANO (Ed.)], *Actes del I Seminari d'història de l'espectacle teatral* (Alacant: Universitat d'Alacant, 1997).
- Joaquim SERRANO i JAÉN, *De patricis a burgesos (Les transformacions d'una oligarquia terratinent; Elx, 1600-1855)* (Alacant: ICJGA/Ajuntament d'Elx, 1995).

APÈNDIX

Romans nou y curiós sobre un pleyt de un pollastre que se li perdé a don Salvador Mas, natural de Elig, el cual se'l demanava per furt a una neboda segua que li dien Maria Aznar, també natural de Elig, y lo demás que veurà el curiós letor, suseït en este any de 1776.

<p>Tot lo món perdone y calle
que vaix a fer un romans
5 sobre un pleyt que a suseït;
el més redícul y estrañ,
sobre uns actes de un pollastre
que un señor juge formà;
y per a tenir acert
en una empresa tan gran
demane que me aestixquen
10 àguiles y gavilans,
els patos, ganzos y lloques
les blanques¹ y papagalls,
y tot animal de ploma
com no síguen escrivans.
15 Vaix, pues, a contar la istòria
en tots los pèls y señals.
Don Salvador Mas y Llopis,
fill de Elig, per nost[r]es pecats
en ínfulas de Honorari²
20 en oripell togat,
diuen que va pedre un poll,³
no del cab és el, ni cap
perquè era un pollastre roix
que del corral se escapà.
25 ¿Qui[n] sant no se aturdix
de esta desgràcia fatal:</p> | <p>haver perdut un pollastre?
¿Asò no es pot aguantar!
El Honorari, que estava
30 en un sentiment tan gran
com si li agueren a ell pres
les figues de la heretat,
féu totes les dilichències
que es pug[ue]n imachinar:
35 es desvelà per dos nits,
va a saquechar els corral,
rechistrava les llocades
fea oferimens als sans,
y asta un pollastre de cera⁴
40 va prometre al Hospital,⁵
en tal que compareixquera
el seu roix y derrabat.
Sols el traure ex-comunió
pense que li va faltar.⁷
45 Però tot fon per demás,
fon inútil el treball.
La segua ama congoixada
no parava de plorar
sabent que de la soldada⁸
50 el pollastre a de pagar,
com fa sempre que li trenca
alguna casola o plat.</p> |
|---|--|

1. Aquest mot és de lectura confusa en el manuscrit pel deteriorament del paper.

2. **Honorari:** Qui té el títol o honors d'un càrrec que no exerceix (DCVB).

3. **Poll:** Aquest joc entre pollastre i poll es repeteix també més endavant.

4. Exvot.

5. En aquesta època l'hospital estava situat en la Corredora.

6. Sense coa.

7. En el manuscrit apareix ratllat el vers següent, «la segua ama congoxada», que, com podem comprovar, és reintroduït dos versos després.

8. **Soldada:** Sou.

- Volgué, pues, pegar revista
als cor[r]als del veïnat,
55 y comensant el rechistre
per casa de Maria Asnar
va veure tots los pollastres,
tocà les crestes y paps,
alzà rabos, mirà peus
60 y asta els crepons⁹ rechistrà,
y no obstant que el que buscava
era roix y derrabat,
es tirà sobre uno negre
que per furt va demanar.
65 La Maria, que no pot
sufrir que li lleve el gall,
se alzà de cozes en el ama
que a trompà y fil se n'anà.
El Honorari sabent
70 bo¹⁰ soseít del fracàs,
aquí la de San Quintín:
es revestí de togat,
patechava com un bou
se arrapava desgreñat,
75 determinà posar pleit
parlant per paper sellat,¹¹
encara que li costara
gastar-se els trenta reals
del arrendament que féu
80 de les bacoeres enguañ.
Li aconsellen [que] no pleyteche,
li dihuen [que] u deixe estar,
pues la sentència de Amaro
encara està cho[r]ant sanc,
85 y que per a netejar-se
són menester alguns anys
perquè allò de *lo acordado*,
que en la sentència es mana,
- és amarc com una fel
90 y difícil de tragar
per a alguns que no u comprenen,
però yo bé u sé per clar.
També li feren present
que els abogats no voldran
95 patrocinar-lo en sa causa
perquè estan ben escarmats;¹²
per càrrega consegil
potser que vullg[ue]n tornar
però portar-lo uno soles
100 no u tinga això que pensar,
perquè treballar de bades
a ningú pot agradar.
Però no y-a que parlar-li
pues diu que vol pleytechar
105 y que en les mil y cinc-centes
el pollastre a de parar.
Señores, yo no u estrañe:
el disgust és natural
perquè guardava el pollastre
110 per a el estiu en anar
a bañar-se a Santa Pola.
Perquè enguañ no vol menchar
les padelletes¹³ de migues
que menchava el añ pasat.
115 Ya voran enguañ com gasta,
a fe que no es burlaran
contant el cas del capó
que per tres dies sag[ue]l[u]its
en la olla va posar,
120 retirant-lo cada dia
hasta que el hoste aplegà.
Aquí omitiche la chunta
que de theòles formà
per a veure si el capó,

9. **Crepó** (o **copró**, **corpó** o **carpó**): L'os que forma l'extremitat inferior de l'espinada. En les aus, extremitat movable on estan les plomes de la coa (*DCVB*).

10. *Sic*. Segurament cal llegir *lo* o bé [lo].

11. **Paper sellat**: Plet.

12. **Escarmat**: Adj. ant. Escarmentat [(*DCVB*, Derivat d'escarment (*DECLC*)].

13. Tot i que és possible que es tracte d'un arcaisme, ens inclinem a pensar que es tracta d'una ultracorrecció i cal llegir-hi palettes.

- 125 sent dichuni, es pot menchar.
 ¡Que hasta estos termes apleg[u]e
 de don Salvador la ruindad!
 No és menester que ningú
 el combide a refrescar,
- 130 bones caixes té de sucre
 si les volguera ensetar,
 y Vizen Dies li[‘n] guarda
 algunes en Alacant.
 Però no deixen de vista
- 135 el pleyt que és a acomençar:
 Anà pues el Honorari
 al Governador¹⁴ buscant,
 posà pediment¹⁵ en forma
 y agrament es querellà.
- 140 Confús el Governador
 al veure un pleyt tan estrañ
 buscà tot lo cos del dret,
 fulla en fulla reigistrà,
 al Bovadilla y al Vinio
- 145 els textos de Justinià,
 corregué totes les lleys
 de Toro y munisipal,¹⁶
 repasa les de Partida,¹⁶
 però no pogué trobar
- 150 que parlaren de pollastres
 en ninguno dels tratats.
 No obstant, manà al aguacil
 que li portara lligat
- el pollastre a la presó,
 155 lo que al punt eixecutà.
 Però me acaben de dir
 que el Governador tratà
 al pollastre com a hidalgo,
 pues per presó li donà
- 160 una sala de sa casa;
 si li donaren segó
 no se me a comunicat.¹⁷
 Es va rebre la sumària¹⁷
 a presència del pollastre,
- 165 que estava tan afrontat
 que ni encara se atreví¹⁸
 siquiera a cacarechar.
 Compareixen testimonis
 per la una y altra part,
- 170 y Velasco¹⁹ donà un acte
 que per lo ben acertat
 no era capàs Sancho Panza²⁰
 de una providència tal.
 Féu tornar al aguacil
- 175 el pollastre a son corral
 per veure si els companers
 li picaven com a estrañ;
 però suseí que tots
 se uniren com a chermans
- 180 y el pollastre de content
 es posà luego a cantar.
 En esta gran rebolica

14. Elx aleshores era una vila que pertanyia al duc d'Arcos i per tant ací cal llegir alcalde major per governador, representant a tots els efectes del senyor del lloc. En aquest moment l'alcalde major era Francesc Velasco, que apareix esmentat més endavant.

15. **Pediment:** Terme jurídic pres del castellà, *pedimento*, petició, i especialment la que es fa per escrit a un jutge (DCVB, DUE).

16. Es tracta de diferents tractats recopilatoris de lleis, entre els quals hi ha *Las Partidas* d'Alfons Xé de Castella (ca. 1295-1312) o *Leyes de Toro* (1505).

17. **Sumària:** Procés escrit (DCVB).

18. El manuscrit, segurament per error, repeteix dues vegades el vers.

19. Francesc Velasco i Ferrandis, alcalde major d'Elx entre gener de 1774 i maig de 1777. Vegeu també la nota 14.

20. Sancho Panza: Aklusió a l'actuació com a governador d'aquest personatge de Cervantes, en la segona part de *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* (cap. XXXII i ss.).

- el aguacil se trobà
 y equivocant el pollastre
 185 de un atre va tirar mà,
 y el tornà al Governador
 com se li havia manat.
 Maria, no satisfeta
 del experiment pasat,
 190 prengué dos pollastres més
 que va embiar de contat
 al señor Governador
 per a poder cotechar
 y veure qual dels tres era
 195 el pollastre del pecat.
 Estos dos, com no tenien
 la hidalguia del pasat,
 en les presons de Palàcio
 quedaren aseparats.
 200 Si els carregaren de ferro
 no se me a comunicat.
 Continua la sumària:
 corre el pleyt a foc y sanc
 y hasta setse testimonis
 205 anaren al tribunal,
 quant en casa de Pilatos
 sols dos se'n varen trobar.
 Per última providència,
 el Governador, cansat
 210 de veure un pleyt tan pollós,
 que es chuntaren, va manar,
 en un rogle els tres pollastres
 com si agueren de ballar,
 o de chugar al anell
 215 o a altre choc semechant,
 y que els testimonis entren,
 hu a hu, a declarar;
 més sempre en la precaució
- de mudar en quant en quant
 220 els pollastres de son lloc,
 que els anaven aoixant²¹
 dien-los *ande la rueda*.
 Vecham en què parà el ball:
 fetes totes estes proves
 225 y estant a punt de fallar²²
 va acudir el Honorari,
 dient que volia ampliar
 la prova, y també Maria
 no es descuidava de instar.
 230 Per últim ixqué sentència:
 que es posen en llibertat
 als pollastres, absolvent
 de costes a les dos parts
 per haber probat la acció
 235 ambes a dos per igual.
 Este és el pleyt del pollastre
 tan ruidós y celebrat
 y que sols don Salvador
 era capàs de posar.
 240 Agraixca certa caixa
 de or que va regalar
 en tem[ps] passat, que si no
 se'n aguera recordat.
 Mes deixem al Honorari
 245 que es divertixca canzat
 ficat en un barracó
 y chiulant en un reclam
 bella manada de guals,
 que la primer nit plega,
 250 però que obriga els ulls
 sinó quedarà enviscat.
 Aquí dóna fi la història,
 aquí se acaba el romans,²³
 aquí el poeta Juan Caga

21. **Aoixar** (o **ahuixar**): Espantar o fer fugir algú amb crits o amb moviment d'amenaça. Etim: format per onomatopeia damunt el crit *¡uix!* que se sol emprar per fer fugir certs animals (DCVB).

22. Lectura insegura del darrer mot.

23. No he sabut localitzar cap referència a aquest personatge. Això no obstant, era habitual que els col·loquis, sobretot els anònims, aparegueren signats per noms esatològics. D'altra banda, també pot al·ludir a qualsevol personatge d'entremès, del tipus del conegut i celebrat Juan Rana de Q. de Benavente.

255 suplica en gran umildad
que li perdonen les faltes
que li achen enconrat,
que cuidarà de emenar-se
en el altra segona part.

FIN

SEGONA PART DEL ROMANS
DE DON SALVADOR MAS

Quant no pensava en roman[s]os
y estava més descuidat
aguardant ixquera el colp
del pollastre celebrat,
5 molt llun[t] de donar al públic
ni pensar en segon part,
em veix obligat a fer-o
y tirar la roba al mar,
perquè a mi no em farà por
10 ni mossén Mathies Mas
instant al Governador
per a els papers replegar
que an eixit contra son tio,
el Honorari o togat.
15 ¿Què pretén mossén Mathies?
¿Voldrà azotar al romans?
¿Voldrà que penchen els goix?²⁴
¿O pretén empresonar
les dèzimes, seguidilles
20 y altres papers semechans?
¿Per ventura estos papers
han fet més que relatar
les hazañes de son tio,
gastos y prodig[al]litats?
25 Pues, ¿qui li diu que derroche?

¿Per què no guarda el capital?
Si no vol perdre el pollastre
que tinga el corral tancat.
Però siga lo que vullga,
30 perdone'm el capellà,
perquè la mà està empeñada
y allà va la la Segon part.
Yo podia, des de luego,
per a no ser sensurat,
35 no demanant assistència
y al ceremonial faltant
que acostumbren els poetes,
per la assistència clamar
dels Dotse Pares de Francia,
40 de Oliveros y Roldan,
la Reyna Micomicona
y asta el mateix Preste Juan,
Sancho Panza, Miratornes,²⁵
tots suchectes abonats.
45 Però, ¿a què tota esta arenga,
súplices y besamans?
Deixem-se'n de cerimònies,
fora compliments y al gra.
Ya diguí, pues, com Velasco
50 fallà, com tot lo món sap,
y que la sentència fon
hermofodrita y neutral
sent fortuna del Pollastre
no parar en la Arzenal.
55 A vista de asò, Maria,
molt enfadada quedà
perquè tocar-li el Pollastre
eixe és pecat reservat,
y fen-se càrrec que el pleyt
60 era tot sobre un pardal
se amparà del Tauladí,²⁶
el que com sempre bolant

24. Gojos.

25. Noves al·lusions literàries. Els tres primers noms provenen del món dels llibres de cavalleria, tot i que també són esmentats repetidament —igual que el Preste Juan— en el *Don Quijote* ..., d'on provenen els altres personatges, amb les correccions següents: Micomicona és princesa, no reina, i la ventera és Maritornes, no Miratornes.

26. Tauladí: Segurament malnom real del personatge al·ludit sota el qual l'autor

- introduí apelació,
 encara *que no a lugar*
 65 li donaren per resposta.
 No per això desmayà,
 per més que el apercibiren
 es va riure, no féu cas,
 ans bé, prengué testimonis
 70 y luego al istant bolà
 ell a chiular a la Audiència,²⁷
lo que fuere sonará.
 Allà pucharen els actes,
 no en traslado, orichinals,
 75 y yo crec que les resultes
 seran de les més fatals.
 Velasco bé u manifesta,
 sols en la cara que fa.
 Quant es va vore en la Audiència
 80 un pleyt tan desgavellat
 per totes les circumstàncies
 ¿qui és capàs [d'] imachinar
 la risa y rumba que féu
 tot aquell recte Jusgat?;
 85 ya es pasmaven de Velasco
 que admití una causa tal,
 ya es burlaven de Don Polls,
 que així varen batechar
 al Señor Don Salvador,
 90 pleytechador afamat.
 Pero se aumentà la riza
 quant veren la primer part
 del meu romans alguns juges
 que yo no vull nomenar,
- 95 perquè allò de Santa Pola
 els va fer un eco gran.
 Però segons se m'a dit,
 intentaren acordar
 per pródigo al Honorari
 100 y per tan despinfarrat,²⁸
 posar-li un procurador
 que el deguera governar
 o que sa muller gastara,
 que serà més acertat,
 105 que bé sap de economia:
 no vol a bulto y grapats
 posar al foc les chentilles,
 primer les a de contar,
bien claricas y que cundan,
 110 este és sempre el seu cantar.
 Però prengam el fil
 no nos ixcam del regat.
 El Honorari, sabent
 que sa neboda apela,²⁹
 115 ix pronte de la barraca,³⁰
 mes ixqué tan canechat
 de la fresqueta de Rios³⁰
 que tota la pell mudà;
 y después de satisfacer,
 120 yo no sé com, els chornals
 als obrers que treballaven,
 que algo agué que disputar,
 aparellà la berlina
 y a València se n'anà
 125 en les segues mules groses
 perquè bé les sap cuidar.

emmaskara el nom real del personatge, un advocat. També hi ha la possibilitat que siga un pseudònim del mateix autor del romanç, sobretot per les al·lusions posteriors. Part III, v. 247 i ss.

27. Lectura insegura del darrer mot.

28. **Despinfarrat:** Despilfarrat (DCVB).

29. **Barraca:** Segurament, més que a la vivenda habitual, fa referència les barraques que els il·licitans plantaven a les platges de Santa Pola —llavors terme municipal d'Elx—, durant l'època estival, a la qual ja s'ha fet referència en els versos I, 110-121. Segurament ens trobem davant de la primera notícia coneguda en aquest sentit.

30. El mot final del vers sembla ser *rios*, tot i que també pot tractar-se d'una abreviatura que no sabem llegir.

- La herba pucha a la sala,
de ningú se vol fiar,
pues ni encara les gallines
130 se la an de poder picar
que li'n toquen ni un manoll
posant-la sempre baix clau
en la sala o en la dispensa
com si fóra un gran regal
135 de chorisos o pernils
o altra cosa semechant.
Respecte al gasto que feren
les mules en el ostal
la ració fon algo curta
140 perquè el criat, escarmat,
se'n recordà de Albatera
quant ixint a cortejar
a la de Pardo, que novia
venia en un tren³¹ molt gran
145 y avent gastat un sou de herba
no se'l va voler pagar,
ans bé, el féu anar al cura
per a poder-lo cobrar.
Es detenia en el gasto,
150 procurava replegar
alguns grapats de granzons³²
els pesebres repasant;
però siga lo que vullga,
el viache continuà,
155 gràcies a Déu, sinse cólica³³
perquè és parco en el menchar.
Bé és veritat que si el gasto
corre per estraña mà,
ompli molt bé la barchola³⁴
160 y dihuen no li fa mal.
Té alguns budells de reserva
que no se omplin en tot llans
y que chamay³⁵ se deslliguen
sinó en estar combidat.
165 Mes, com és tan vergoñós
no se atrevix a menchar
fora casa de gorrón,
ell maïtex a de gastar.
Testimoni, un relichós
170 que el acompanyà a Alacant
a fer certes dilichències,
y apenes oí el reclam
que tocava al refetor
luego se li embar[r]erà,³⁶
175 y encara que el relichós
estava en convent estrañ
e sens tenir prevenció,
fon precís fer-lo quedar:
va menchar de mogolló³⁷
180 com sempre ua [a]costumbrat.
Quedà, pues, tan agraiït
per haber-lo tret del fanc
que tornan-se'n els dos chunts
y en la casa habent parat
185 del Honorari, que viu
prop del convent, no molt llarc,
conversaren un gran rato,
però, sobre refrescar,
com és tan mal per a el pit,
190 ni tan sols es va parlar.

31. **Tren:** Pres del francès *train* (*action de traîner*), segle XIII, que segons Coromines ja s'usava a finals del XVIII amb el sentit de bona aparença o luxe (*DECLC*).

32. **Granzons:** Residus de palla que deixa el bestiar dins de les menjadores perquè els troba massa durs (*DCVB*).

33. **Colica:** Còlic (*DCVB*).

34. **Barjola:** Panxa (*DCVB*).

35. **Chamay:** Mai.

36. **Embarrerar:** Circuir l'enemic impedit-li la fugida o retirada (*DCVB*).

37. **Menjar de mogolló:** Segurament pres del castellà en el sentit de menjar de franc a costa d'un altre. És important aquest matís perquè ens aclareix el sentit del vers. Vegeu *DUE*.

- El frare volia veure
 en que parava aquell ball
 y si acàs, per compliment,
 el combidava a sopar.
- 195 ¿Al Hospital perde files?
 ¡Ay, frare, ben apañat
 quedaràs si no acudixes
 a ora de comunitat!
 Tocaren al refetor
- 200 y el Honorari al instant
 li digué: «Pare, cuidado,
 que ya an tocat a sopar»,
 però el frare féu el sort
 esperant asta el remat.
- 205 Tocaren a segon taula
 y el Honorari, asustat,
 li digué tot ple de puses:
 «Córrega, Pare, que una
alma tienes y no más.»
- 210 Vista la poca vergoña,
 el frare se arromangà
 y es ficà en lo refetor
 pegant quatre porigalls³⁸
 y tement no fóra cosa
- 215 que li embargara el sopar
 o volguera que partiren
 els dos com a bons chermans.
 Es coneix que el pobre frare
 no coneixia el pardal,
- 220 però a mi, per lo segur,
 que no me aguera engañat.
- Yo no sóc com Pepe Ganga,
 que també el ficà en lo llas
 en casa de Cañizares
- 225 quant la bata anà a comprar.
 Si volen saber el quènto
 pregunten-se-u y u sabran,
 voran què correduria³⁹
 Don Salvador li tramà.
- 230 Yo sé lo que en la Albufera,⁴⁰
 en certa ocasió, pasà
 en Nicola el carnicer,
 que allí se estava bañant.
 Este, que és més chenerós
- 235 que el Honorari apretat,
 per política, una volta
 la taula li franquechà.
 ¿Però què va suseir?
 Deu dies la disfrutà:
- 240 el regalà *de potenti*,
 li va menchar un costat,
 y per a la despedida
 casi en tot arremaza:⁴¹
 hasta pebreres, tomates,
- 245 olles, cazoles y plats,
 cullerots y culleretes
 en la galera⁴² embarcà.
 Allí es menchà el millor peix,
 ¿però saben qui el pagà?
- 250 Don Pedro Leguey, si vol,
 o contarà per lo clar;
 per cert, li estagué ben cara

38. **Porigalls:** Tot i que la lectura és insegura, pot tractar-se de la paraula castellana **perigallo**, *Pellejo que con exceso pende de la barba o de la garganta y que suele proceder de la mucha vejez o suma flacura* (DRAE).

39. **Correduria:** Estipendi amb què es retribueix el treball del corredor de comerç (DCVB).

40. Albufera d'Elx: Antigament, l'espai d'aiguamolls i saladers que actualment ocupa la part més meridional del terme municipal conformava una albufera natural que, en època de pluges, s'obria a la mar a través de les salines.

41. **Arremassar:** Tot i que és possible la que calga llegir-hi arrematà, m'incline a pensar que fa referència a **remassar**, arreplegar, emportar-se les coses arreu (DCVB).

42. **Galera:** Carro o cotxe gran de quatre rodes, generalment cobert amb una vela sostinguda per arcs de fusta (DCVB).

- la esquila que li donà.
 ¿Que asò fasa un Honorari?
 255 ¿Que així se porte un togat?
 ¿Diguen-me si encara Caco
 era capàs de atre tant?
 En un home sinse fills
 ¿que càpia tal ruindat?
 260 Mes no y·a que condenar-lo
 tan de presa, anem a espay,
 és menester fer chustícia.
 Oixen⁴³ la raó que fa:
 és cert que es trata en misèria,
 265 que li té por al gastar,
 que en menchar és tan medit
 que crec que el budell cular
 les semanas se li pasen
 que ningun paper li fa.
 270 Però, per a dos nebots
 diu que procura alforrar.
 Nebots, no sigau tan bovos,
 no vixcau tan engañats,
 tireu-lo pronte al carrer,
 275 mireu que és un matacà⁴⁴
 que com no vol llogar casa⁴⁵
 vos procura embabucar.
 De un home que a sa neboda
 atropella a foc y sanc
 280 sols per el vil interés
 de un pollastre derrabat,
 cosa encara nunca vista,
 ¿què teniu que esperarar?
- A tots los demés nebots
 285 mireu com els a tratat.
 És veritat que en el dia
 corre ya en Xabier Brufau,
 però tots saben la causa
 y fon perquè li donà
 290 dos galerades de pedra,
 que en donar-li ya fa pau.
 Nebots, pues que no volem
 desengañar-vos, sapiau
 que no pasaran molts mesos
 295 que vos asente la mà.
 El tem serà testimoni,
 així o e pronosticat.
 Però tornem al viache,
 ya és la disgresió molt gran.
 300 Prop de València el deixí
 y encara el vull alcanzar,
 correré pues per la posta⁴⁶
 encara que em coste anar
 bolant com un avió⁴⁷
 305 o en Clavileño⁴⁸ montat.
 Aplegà, pues, a València
 Don Misèria ben cansat,
 començà a fer dilichències,
 buscava empeños baix mà,
 310 desempedrava carrers
 corrent plazes y mercats,
 sols en el Trench⁴⁹ no a vullgut
 per ningun títul entrar,
 perquè en veure algun pollastre

43. **Oixen**: 3ª persona del plural del present de Subjuntiu.

44. **Matacà**: Pedra manejable còmodament amb una mà. Compost metzinós per matar els gossos (DCVB)?

45. **Embabucar**: Enganyar amb bones paraules (DCVB).

46. *Córrer per la posta*: En el servei de comunicacions fet amb cotxes, el lloc on es feia parada per canviar els cavalls; el servei mateix, i els cavalls preparats al dit lloc de parada per a viatjar de pressa. *Anar a la posta*: anar molt de pressa (DCVB).

47. **Avió**: Falzia, ocell que fa niu en el forat de les penyes (DCVB). Segurament, mot pres de l'espanyol (DECLC).

48. **Clavileño**: Nova referència a l'obra de Cervantes, ara a II, cap. XLI.

49. **Trenc** (Carrer del): Nom d'un carrer de la ciutat de València, corresponent a les proximitats d'un portalet anomenat del Trenc que existia devers la Boatella (DCVB). Es comunicava amb el Mercat i era freqüentat per gent molt diversa i poc de fiar.

- 315 luego es posa com un drac.
 ¡Ni del gall de la Passió⁵⁰
 se'n volguera recordar!
 Per últim, entrà en la Audiència!
 ¡Què corruixes,⁵¹ què treballs!
- 320 Eren tals les agonies,
 aflixió y susto mortal,
 que sinse ningun servisi
 es convertí en llibertat.
 Lo que toca a la sentència
- 325 encara no se a donat,
 però yo, per recosmecos,⁵²
 la vaix a profetizar,
 vecham si adivinaré
 com la burra de Balam.⁵³
- 330 Al Amaro, que respecte
 la toga que és molt del cas
 y a més de això *lo acordado*.
 Ya estem en altre barranc,
 ¡ya són dos els *acordados*!
- 335 Per a Don Salvador Mas,
 que del apercibiment
 se absolga el Don Pasqual
 per si acàs
 la ploma s
- 340 que modere alg. 10
 y que no cante
 Per lo que toca al po
 no estiga més que pa
 Yo per ara no sé res
- 345 però així o e barruntat 15
 o si yo em trobara
 com habia de
 està fora la
 que tenia el
- 350 Que prenguera Ve 20
- la jaca per a mar
 pues quedar-se
 així no se d
 Al Ho

- [En comparació amb la darrera pàgina
 escrita de la Tercera part, crec que, en
 total, a partir del vers 337 hi manquen
 entre 25 i 40 versos]

TERCERA PART DEL ROMANS DE DON SALVADOR MAS

Encara que no estic cert
 si en el altra segon part
 vaix prometre la tercera
 dels romansos comensats,
 més per certes circumstàncies
 que se me an comunicat,
 e determinat en esta
 traure a la madeixa el cap,
 però per dir-les de una
 en tot los pèls y señals.
 En la vila de Elig, señores,
 pàtria del refeit Mas,
 habita un Señor Don,⁵⁴
 és dir un medecinant,
 este té per nom Amaro,
 Esteve és apellidat,
 el que segons tinc entés
 estava un poc encontrat
 en el Señor Honorari
 per un pleyt ya sentenciat.

50. **Gall de la Passió:** Referència a les negacions de Pere. Vegeu, per exemple, *l'Evangelí segons Lluc*, 22, 54-62.

51. **Corruixes:** Corregudes, precipitació per a fer una cosa (DCVB).

52. **Recosmecos:** Romanços, embolics, coses poc clares (DCVB).

53. **Balaam:** Referència al profeta Balaam (*La Bíblia*, Nombres, 22, 20-35).

54. **Medecinant:** Segurament amb el sentit de medecinaire, el qui prescriu o aplica remeis sense esser metge (DCVB).

- Anaven el dos un dia
per lo carrer Ample avant,
el hu darrere del altre
com a sis pases de llarc,
25 encontraren una dama,
muller de cert escrivà,
la que se'n anava a misa
per ser dia de guardar
o anava a les estacions
30 per estar en el añ sant.
Va saludar a la dama
Amaro molt cortesà
dien-la si es mencharia
un pollastre ben guisat.
35 «Sí, señor Don», va dir,
«perquè són mo[[l]t de mon grat».
Però com el Honorari
sempre anava imaginant,
sempre pensant allà soles
40 sobre el seu roix derrabat,
al punt que va oir ¡Pollastre!
es figura s'a burlat
Amaro de sa persona,
y així, molt envinagrat,
45 en més còlera que un tigre,
en lo Don se a encarat,
de esta manera li parlà
(així me an dit li parlà):
«¿És posible so Don
50 que sempre em va provocant
per los carrers, per les plazes
y esquines que em va encontrant?»
Mes Amaro, que no té
tots els pèls santificats,
55 al istant que veu [que]estava
tan alt de polsera⁵⁵ Mas,
de polsera y micha ell,
y encara més se a posat.
Li diu «Vosté, so Honorari,
- 60 és el que em va provocant,
pues yo vaix a mon camí
y en vosté no me e ficat,
y així, si té res que dir,
parle per paper sellat».
65 En estes y altres paraules
dins la casa se an ficat
del escrivà Pepe Gomes,
buscant cada hu sagrat.⁵⁶
Es dihuen les dos mil lleys,
70 el respecte se an llevat,
per últim, el Honorari
al escrivà li manà
fera vindre a Don Velasco
per a anar acompanyat
75 a sa casa, perquè a soles
ell no se atrevix a anar,
pues diu que el Don Amaro
le espera per a matar.
Buscaren, pues, a Velasco,
80 el que va vindre al istant
portant en la mà la vara
y el seu aguacil davant.
El llevaren a sa casa
a on quedà assegurat,
85 se'n va eixir el aguacil
y els dos quedaren tancats,
el Honorari y Velasco,
en un quarto retirat.
El Honorari a Velasco
90 tot lo cas li va contar,
li digué apremiara a Amaro
sino segur no estarà,
perquè sempre que se encontren
Amaro el va provocant.
95 Una criminal querella
contra ell li va posar,
dien-li fasa chustícia,
y si no ya se'n dirà,

55. **Polsera:** Pèls que creixen damunt els polsos, entre l'orella i l'ull. *Estar alt de polsera:* Estar irritat, sentir-se ferit en l'amor propi (DCVB).

56. **Sagrat:** Lloc segur, on no hi ha perill, sobretot d'ésser agafat per la justícia (DCVB).

perquè el home, dihuen, que
 100 una caseta lloga
 y que tot el lloger de ella
 en lo pleyt a de gastar.
 Deixem, pues, esta querella
 en el estat en que està
 105 y direm lo que el Don
 al seu contrari posà.
 Considerant, pues, Amaro
 que ell en Elig bé no eixirà,
 pensa anar-se'n a València
 110 lo que al punt eixecuta
 y a la Sala justament
 contra Mas es querella.
 Vista pues per els señors
 querella tan ben formà,
 115 manaren a Don Velasco
 llevar la sumària allà.
 Mes pensant el Honorari
 no eixiria sinse sanc
 del Tribunal, determinà
 120 ell y sa muller anar,
 perquè sempre les señores
 favors solen alcanzar.
 Arreglat pues el viache,
 manà que de la heretat
 125 li porten les mules chóvens
 per a en la berlina anar.
 Les ferra de mans y peus
 i, dihuen, les esquila;
 féu compondre cabezades,
 130 les guarnicions y tirans,
 féu netejar la berlina
 per si acàs tenia fanc.
 Un cert matí, pues, señores,
 después de ben almorsat
 135 manà al istant al nebot
 les dos mules aganchar;

pucharen en la berlina
 marit y muller ufans.⁵⁷
 Me an dit que se santiguaren,
 140 com solen fer los christians.
 No sé si se despediren
 dels amics del veïnat,
 però em pareix no u farien
 pues ni en tenen ni en tendran.
 145 Les mules, com eren chóvens,
 pareixien elefans,
 de una carrera pasaren
 la costera de Canals.
 No es pensen que este pleytista
 150 en este viache es portà
 com en altres, pues al punt
 que arribava a la posà[da]
 manava posar un[a] olla
 de chirivies o naps,
 155 de sigrons, tomata o ceba,
 y també algun tros de carn,
 encara que era de mulla⁵⁸
 de aquella que solen dar
 un bon tros en pocs dinés
 160 y no té res que tirar.
 Quant va arribar a Almosafes⁵⁹
 manà portar quemenchar.
 Compraren, pues, un pollastre
 que tres sous els va costar,
 165 y estant apunt de guisar-lo
 es va oir en el hostal
 ruido de una calea⁶⁰
 y una comitiva gran,
 en la que, segons me an dit,
 170 venia un cert capità
 chermà del cura Cortés,
 este y dos altres criats.
 Al istant que els conegueren
 cortesment se an saludat

57. Aquest vers és de lectura insegura.

58. **Mulla:** Porció de carn d'un animal compresa entre les costelles i l'os, o que penja lateralment i és més grassa i saborosa que la resta (DCVB).

59. **Almussafes:** poble de l'Horta de València.

60. Vers de lectura insegura.

- 175 y, com tots eren patricios,
al seu quarto els an entrat.
Se feren els cumplimens
com es deixa imaginat,
el cura manà dispondre,
180 incontinent, el menchar,
però el señor Honorari
al punt o va destorbar
dient tenia un pollastre
y tots chunts an de mengar.
- 185 Aprecia el cura la acció
mes no volia acceptar
el combit perquè sabia
no mataria la fam,
però com era Cortés
190 per últim el va acceptar.
Guisat que fon el pollastre
en arròs el van menchar,
huit en la primera taula;
ja, pollastre desgraciat!
195 perquè per a la segona
ya te estan sinc esperant.
Considera cada hu
a com podria tocar,
entre tretse un pollastre
200 que tres sous els va costar.
Yo diré, pues, lo que sé
y se me a comunicat:
los dos peus y les dos ales
entre dos s'u an menchat;
205 entre altres dos se partiren
una cuixa que encontraren;
la muller del Honorari
fon la més afortunada
perquè el feche, cor y lley⁶¹
210 y els dos ogüets se menchá.
- La altra carn y les tetelles⁶²
que en la caixa del cos y-a
tocà al Honorari y cura,
y a son chermà el capità;
215 als atres sinc que mencharen
a segon taula tocà
el coll, la melsa,⁶³ també
un plat de arròs que sobrà.
Bé sé yo que algun discret
220 per ignorant me tendrà,
dient pues, ¿y la altra cuixa
que falta per nomenar?
Però sinse fatigar-me
tinc la solució donà,
225 perquè han de saber que a taula
la altra cuixa no aplegà.
Podrà ser que la hostalera
se la menchara tastant,
o trosechant el pollastre
230 se la llevara algun gat.
No sé si tingueren postres
però era regular
estant en terta en la que
van els melons molt barats.
235 Estaben, pues, sobre taula
y el calesero o criat
va anar a buscar anguiles,
les que al instant encontrà
y amagatontes⁶⁴ pogueren
en elles matar la fam.
240 Arribats, pues, ya que foren
a València, gran ciutat,
entregà Mas la sumària
y quedà el pleyt entaulat.
245 Prengam un polvo⁶⁵ y deixem
lo pleyt entaulat així,

61. Segurament cal llegir-hi *lleu*.

62. **Tetelles**: En el sentit de la banda del pit del pollastre.

63. **Melsa**: Glàndula vascular situada en l'hipocondri esquerre entre el còlon i les costelles falses (DCVB).

64. **Amagatontes**: D'amagat (DCVB).

65. **Prendre un polvo**: Rapé, pols de tabac per a ensumar (DCVB).

- y ara que parlem de teules
 buscarem al Tauladí.⁶⁶
 És este tomo, señores,
 250 un pardal ben descoat,
 però li queden les ales
 per a quant vullga bolar;
 és este un pardal de ploma,
 asò és, un abogat,
 255 és el abogat que Amaro
 a València anà a buscar⁶⁷
 per a seguir-li la causa
 del pleyt que estava entaulat,
 però tingué la desgràcia
 260 que en València no el trobà,
 pues estava en Elig a on
 per un pleyt había anat.
 Este, que sabé que Amaro
 en València estava ya
 265 en busca de ell, al istant
 a València se'n tornà,
 y valen-se de les ales
 en dia y mix aplegà.
 Arribat que fon, a Amaro
 270 incontinent va buscar,
 qui fil per agulla tot
 lo sosit li contà,
 y com este Tauladí
 és un home tan cursat,
 275 dilichensian-li la causa
 en bon estat la posà.
 Mes, mirant com a discret
 els gastos e inconveniens
 que al Don es seguiran
 280 de llevar la causa avant,
 li aconsella que la talle
 en el estat en que està,
- perquè si la continua
 en la presó haurà de entrar,
 285 segons diu la Bovadilla,
 el Vinio y altres tratats
 de querelles y també
 diu lo mateix Justinià.⁶⁸
 La providència⁶⁹ va ser⁷⁰
 290 com el Tauladí pensà,
 quedant el Don Amaro
 en les costes condenat.
 Però això fonc perquè ell
 així es volgué aplanar.
 295 En la Sala la sumària
 ha quedat ben archivada,
 la mateixa que Velasco,
 Alcalde maïxor formà.
 El abogat Tauladí
 300 va eixir absolt en un tot
 del apercebiment fet
 per dit Alcalde maïxor
 en tal que de hui en avant
 servisca de prevenció.
 305 També en esta providència
 se a posat, y lo acordado,
 lo mateix que en el altre pleyt
 que llevà el Don Amaro.
 És lo acordado manar-li
 310 al Señor Don Salvador
 es veixa en lo president
 de la Sala per a que
 li done les providències
 de que estava ben entés,
 315 y al alcalde Don Velasco
 li diu, entre altres coses,
 que en avant ya no admeta⁷¹
 les querelles tan polloses,

66. Vegeu nota 26.

67. Vers de lectura insegura.

68. Vegeu nota 16.

69. **Providència:** Resolució dictada pel jutge en casos de poca transcendència, sense expressar-ne els motius (*DUE*).

70. Vers de lectura insegura.

71. Mot de lectura insegura.

y si per acàs li lleven
 320 alguna de esta manera,
 sentencie en bones paraules
 lo millor que li parega.
 Ara pues, yo me figure
 y pareix queestic mirant
 325 al t[o]gat per les esquines,
 per les plases y mercat
 parlant més que feche en brases,
 dient que el pleyt ha guañat
 supost que al Don Amaro
 330 en costes ha condenat.
 Diga pues Don Salvador
 quina pelfa⁷² li donà
 lo president de la Sala
 en lo seu quarto tancat,
 335 que segons yo tinc entés
 de bolta y micha el posà,
 dient-li tinga respecte
 als altres y li'n tendran,
 y que ya la Sala de ell
 340 estava molt enfadada.
 Esta és la istòria, señores,
 esta és la tercera part
 del romans sobre aquell pleyt
 del poll roix y derrabat;
 345 aquí auran vist què trastorns
 se solen originar

de cosetes que a tres sous
 se venen en lo mercat.
 Alerta, pues, que el Dimoni
 350 sempre està movent la sanc
 per a que se moguen pleyts
 y es posen en tribunals.
 Señores meus, yo me enfade
 perquè yaestic molt cansat
 355 de escriure sobre un pollastre
 y pollastre derrabat,
 y més que el pobre Payfiga
 carregat me està esperant
 en la pedra a les costelles
 360 pues vaix a fer un chornal
 a casa de la Tesora
 a les Coves del Raval,⁷³
 y així depresa demane,
 rendit y molt humillat,
 365 que me perdonen els erros
 en que puga haver faltat,
 pues yo sobre poesies
 la o encara no he estudiat
 y com me diuen Juan Caga
 370 el meu estil és cagat.

FIN

72. **Pelfa:** Tupada forta o repremsió molt aspra (DCVB).

73. **Coves del Raval:** Al final del Raval de Sant Joan o antiga moreria hi havia unes coves excavades en la terra que servien d'habitages a veïns modestos. Aquestes coves devien ser semblants a les que avui dia encara es conserven a la veïna vila de Crevillent.

